

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ РІЗНИМ КАТЕГОРІЯМ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Бєй Л.Б., канд. пед. наук,

Тростинська О.М., канд. філол. наук (Харків)

У статті аналізується склад контингенту іноземних студентів з точки зору можливостей вивчення ними української мови, визначені напрями та зміст курсу для кожної категорії студентів, розглянуті проблеми, що виникають, та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: українська мова як іноземна, контингент іноземних студентів, зміст програми.

В статье проанализирован состав контингента иностранных студентов с точки зрения возможности изучения ими украинского языка, определены направления и содержание курса для каждой категории студентов, рассмотрены возникающие проблемы и предложены пути их решения.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, контингент иностранных студентов, содержание программы.

The components of foreign students contingent and their possibilities in studying Ukrainian language are analyzed in this article. The directions and content of the program for each category of students are determined.

Key words: Ukrainian language as foreign, contingent of foreign students, the content of the program.

Викладання української мови іноземним студентам в Україні має багато невирішених проблем, що зумовлено низкою чинників, серед яких відсутність державної політики щодо навчання української мови, недостатня розробленість методики викладання української мови як іноземної, невідповідність кількості та якості підручників з української мови для іноземців потребам навчання. Іноземні студенти, що навчаються у вищих навчальних закладах Східної України, мають слабку мотивацію у вивченні української мови, оскільки і процес навчання, і побутове спілкування у цьому регіоні здійснюється переважно російською мовою. Результати проведеного опитування показали, що лише 1 % іноземних студентів погоджується обрати мовою навчання українську, тому на підготовчих факультетах вивчається російська мова. Існують проблеми і в підготовці фахівців: викладачі української мови, як правило, не мають досвіду роботи з іноземцями, а мовці, що працюють з іноземними студентами, мають освіту в галузі методики викладання російської мови і недостатньо володіють українською.

До того ж методика викладання української мови як іноземної тільки-но створюється, викладачі набувають досвіду, спираючись на методику викладання російської мови як іноземної. Наразі ж важливим є визначення методичних засад саме української мови як іноземної. З погляду на існуючі проблеми розробка методики викладання української мови іноземним студентам є *актуальним питанням*.

З нашого погляду, вирішення означених проблем треба розпочинати з встановлення категорій іноземців, які вивчають українську мову у вищих навчальних закладах, згідно напрямів, спеціалізації та етапу навчання, комунікативних потреб, існуючої бази знань, як з української, так і з російської мов, вимог навчальних планів тощо. Набутий досвід роботи з іноземцями та викладання їм української мови на основних факультетах Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна дозволяє стверджувати, що існує досить великий контингент іноземних студентів, що на різному рівні і в різному обсязі мають вивчати українську мову в процесі навчання у вищих навчальних закладах.

Мета статті – проаналізувати склад контингенту іноземних студентів з точки зору вивчення української мови, виділити цільові групи таких студентів, визначити напрямки роботи в цих групах і проблеми, з якими стикаються викладачі і студенти під час навчання, а також окреслити шляхи розв’язання означених проблем.

1. Іноземні студенти-філологи. До цієї групи належать: а) іноземні студенти, що навчаються на філологічних факультетах за спеціальністю «українська мова і література»; б) студенти-філологи за спеціальністю «російська мова і література»; в) студенти факультетів іноземних мов. Ми не будемо окремо зупинятись на першій підгрупі, тому що навчання іноземних студентів, для яких українська мова є обраним фахом, здійснюється відповідно до планів і програм з української мови, що розроблені для філологічних факультетів.

Студенти, що навчаються за спеціальністю «російська мова і література», вивчають українську мову на I–II курсах (I–III семестри) в обсязі 723 аудиторні години. Курс сучасної української мови для студентів включає основні мовознавчі теми (фонетика, фонологія, графіка та орфографія, лексикологія, словотвір, морфологія, синтаксис тощо). Крім того, частина лекцій з профільних дисциплін (наприклад, історія української літератури, вступ до мовознавства, загальне мовознавство) читається всім студентам філологічних факультетів українською мовою. Іноземці, що навчаються на російських відділеннях, закінчують російськомовні підготовчі факультети і зовсім не володіють українською, а тому не можуть навчатися за загальними програмами з української мови. Такі студенти мають бути виділені на заняттях з мови в окрему групу, на вивчення української мови іноземним студентам має бути відведена більша кількість навчальних годин, для них необхідно розробити окрему навчальну програму, яка б включала не тільки теоретичні питання української мови, але й була направлена на формування практичних навичок володіння мовою, вивчення фонетичного і лексичного (не тільки фахового, а й побутової лексики) складу української мови. Оскільки іноземні студенти-філологи, як правило, добре знають російську мову, навчання української може бути побудовано на вивченні особливостей функціонування української мови у співвідношенні до російської мови та включати елементи порівняльної граматики. На початковому етапі навчання як базовий частково може бути використаний підручник «Українська мова для іноземців» [3], для подальшого навчання необхідна розробка спеціального підручника з української мови для іноземних студентів-філологів.

До навчальних планів факультетів іноземних мов українська мова включена двічі: у I семестрі як дисципліна «сучасна українська мова» (загальний обсяг 54 години, з них 36 аудиторних годин і 18 годин самостійної роботи, форма контролю – іспит) та в VII семестрі як дисципліна «українська мова за професійним спрямуванням» (54 навчальні години, 18 і 36 годин відповідно, форма контролю – іспит). Вивчення цих дисциплін

направлено на поглиблення знань української мови, отриманих під час навчання у середньої школі, і розвиток професійної компетенції студентів. Іноземні студенти, які ніколи не вивчали українську мову, не можуть опанувати українську разом з українськими студентами і теж мають бути виділені під час вивчення цього курсу в окрему групу.

Водночас серед іноземних студентів чітко розрізняються два контингенти: іноземні студенти, що вільно володіють російською мовою (студенти з країн СНД), та іноземні студенти з далекого зарубіжжя, які почали вивчення російської мови на підготовчих факультетах. Для цих студентів російська мова є другою іноземною, що потребує великої кількості навчального навантаження з російської мови, тому українську мову вони не вивчають, а відведені на неї години використовуються на заняття з російської мови.

Для іноземних студентів з країн СНД, які навчаються на факультеті іноземних мов, складена програма з сучасної української мови, що включає вивчення особливостей фонетичної і граматичної систем української мови (чергування голосних і приголосних, спрощення, подвоєння приголосних, уживання паралельних відмінкових закінчень іменників, відмінювання прикметників і числівників, розряди і відмінювання займенників, утворення часових форм дієслів тощо) та засвоєння розмовних тем, що відповідають основним комунікативним потребам студентів («Український етикет», «Знайомство», «Навчання в університеті», «Український календар» тощо). Під час вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» студенти поглиблюють свої знання з граматики і лексики української мови. Оскільки більша частина навчальних годин у межах цієї дисципліни відводиться на самостійну роботу, студентам пропонується написати реферат на одну з мовних тем. Темі підбрані таким чином, що, з одного боку, поглиблюють теоретичні знання української мови, з іншого – розширюють лексичний і термінологічний запас (мова для цих студентів-філологів є об'єктом професійного вивчення). Крім того, під час написання рефератів студенти реалізують отримані знання на практиці.

2. Іноземні студенти-нефілологи. До навчальних планів з усіх спеціальностей на всіх нефілологічних факультетах включено вивчення української мови. Мета курсу української мови – формування національно мовної особистості та розширення мовної компетенції майбутнього спеціаліста у професійній сфері. Завдання курсу – навчання норм сучасної української літературної мови, набуття навичок оперування термінологією майбутньої спеціальності та вільного володіння різними функціональними стилями у навчальній діяльності і професійному спілкуванні, засвоєння відомостей про призначення і структуру ділових документів [2]. Проблема полягає у тому, що на різних факультетах українська мова вивчається у різних семестрах (від I до VIII), на неї виділена різна кількість годин (від 54 до 126), форми контролю також можуть бути різними (залік або іспит, залежно від спеціальності). Розрізняється навіть назва курсу: «українська мова», «ділова українська мова», «українська мова за професійним спрямуванням». Далі ми наводимо порівняльну таблицю навчальних планів з української мови на різних факультетах.

**Навчальні плани
з української мови для студентів ХНУ ім. В.Н. Каразіна**

Факультет	Назва дисципліни	Сем.	Кількість годин				На тижд.	Контроль	Кредити
			загальні	аудиторні		сам. роб.			
				лекц.	практ.				

Фізичний • фізика • астрономія	укр. мова	I II	54	36		18	2	залік іспит	1,5
				18	18				
Радіофізичн. • мед. фіз. • фізика • біофізика • електроніка	укр. мова за проф. спрям.	V I	54	–	36	18	2	залік іспит	1,5 1,5
			54	36	–	18	2	іспит залік	1,5 1,5
	ділова укр. м.	I I							
Фунд. мед.	ділова укр. м.	I	55	10	30	15	1,5	не вказан.	1,5
Юридичний	ділова укр. м.	I	72	–	36	36	2	іспит	2
Філософськ. • філософія • культурол. • валеологія	ділова укр. м.	I II V		70		56	2	залік іспит	
			126	36	34				
			72	–	36	36	2	залік	2
Екологічний	укр. мова за проф.спрям.	VI	54	–	36	18	2	іспит	1,5
Механ.-мат. • прикл.мат. • механіка • математика	укр. мова за проф.спрям.	III III IV	54	34		36 37 37	2 2 2	іспит іспит іспит	1,5 1,5 1,5
				18	–				
				17	–				
				17	–				
Хімічний	укр. мова за проф.спрям.	III	54	36		18	2	залік	1,5
				18	18				
Біологічний	укр. мова за проф.спрям.	V	81	–	36	45	2	іспит	2,5
Психології	• укр. мова • укр. мова для початк.	V	84	36		45	2	іспит	2,5
				18	18				
		I, II	102			32	2	залік	с/к
				–	70				
Соціологічн.	ділова укр. Мова	V	72	54		18	3	залік	3
				36	18				
Фізико-техн. • комп. наук • прикл.фізика • мед. фізика	укр. мова за проф.спрям.	III V V	54	36		18	2	залік залік іспит	1,5
				18	18				
Геолого-геогр. • географія • екол.навкол. середовища. • екон.геогр. • геологія	укр. мова за проф.спрям.	VI	54	–	26	28	2	іспит	1,5
		VII	54	12	12	30	2	іспит	1,5
		VIII	54	–	26	28	2	іспит	1,5
		VIII	54	–	26	28	2	іспит	1,5
Економічний	укр. мова за проф.спрям.	VII	72	36		36	2	іспит	1,5

МЕВ і ТБ • туризм • МЕВ	укр. мова за проф.спрям	III I	72	18	18	36	2	іспит залік	2
			72	10	8	54	2		2
Історичний	укр. мова за проф.спрям	VIII	54	26		28	2	залік	1,5
				12	14				

Іноземні студенти з країн СНД мають вивчати українську мову відповідно до навчальних планів своїх спеціальностей. Однак очевидно, що мета і завдання курсу української мови для іноземців мають відрізнятися від загально визначених. До завдань курсу української мови для іноземних студентів-нефілологів належать формування вмінь і навичок володіння українською мовою, розвиток комунікативної компетенції, потрібної у навчальній діяльності, знайомство зі структурою основних ділових документів, необхідних студентові під час навчання. З огляду на визначені завдання до програми курсу включені фонетичні і граматичні теми, що формують практичні навички володіння українською мовою, мовні теми, що відповідають потребам навчальної діяльності, та кілька тем з сучасного діловодства (студенти знайомляться з правилами складання заяви, пояснювальної записки, автобіографії, резюме та інших документів, з якими стикаються під час навчання). На підсумковий контроль виноситься читання й переказ тексту, монологічне висловлювання на одну з вивчених тем та письмове складання документу.

Найбільшою проблемою навчання є відсутність єдиного підручника з української мови для іноземних студентів. Існуючі підручники з української мови для іноземців розраховані на значно більший обсяг навчальних годин і не враховують особливостей різних функціональних стилів. Численні підручники з українського ділового та професійного мовлення створені для українських студентів і не розраховані на іноземних громадян. Отже, розробка підручника з української мови для іноземних студентів-нефілологів, що враховував би всі особливості курсу, є першочерговим завданням методистів.

Для іноземних студентів-нефілологів із далекого зарубіжжя мовою навчання у більшості навчальних закладів на Сході України є російська. На жаль, необхідність вивчення української мови цією категорією студентів встановлюється адміністрацією факультетів, що призводить до відмови деяких факультетів від рекомендацій навчального плану. На тих факультетах, де українська мова для іноземців впроваджена, цей курс має назву «українська мова» або «ділова українська мова». Навчальні плани вивчення цього курсу передбачають 34-36 аудиторних годин (17-18 годин лекційних, 17-18 годин практичних) та 18-20 годин самостійної контрольованої роботи студента, тобто один семестр і переважно на першому курсі. Така кількість годин обумовлена тим, що навчальний план зорієнтований на українських студентів, які вільно володіють мовою, інакше кажучи, на носіїв цієї мови, або тих, хто вивчав її у школі. Зрозуміло, що у такий стислий термін не можливе повноцінне вивчення іноземцями мови взагалі та офіційно-ділової мови зокрема. Треба зважити також на те, що ці іноземні студенти не мають достатньої ані російської, ані української мовної бази, бо на підготовчому факультеті вони не вивчають української мови, а російською на першому курсі володіють дуже в обмеженому обсязі. У той же час на Сході України іноземні студенти живуть у двомовному оточенні, що сприяє знайомству на побутовому рівні з українською мовою та більш ефективному вивченню російської, яка в цих умовах посереднює мовою-посередником. Спорідненість мов у даному випадку має позитивне значення. Про особливості навчання української в умовах двомовного оточення ми вже писали в [1].

Таким чином, опанування названим курсом не може спиратися навіть на первинні знання української мови, а тому програма курсу на основних факультетах потребує адаптації до можливостей і реальних комунікативних потреб студентів і врахування кількості годин навчального плану на факультетах. З погляду на це курс української мови для іноземців дальнього зарубіжжя має свої особливості й складається з двох частин: 1) основи практичної української мови та 2) ділова українська мова, тобто він має синтетичний характер. Вивчення всього курсу починається з українського алфавіту, і лише після введення та практичного засвоєння головних правил вимови та читання студенти одержують відомості про офіційно-діловий стиль та документ як основний вид цього стилю.

Метою цього курсу для іноземних студентів є оволодіння в обмеженому обсязі лексичними, орфоепічними, орфографічними, граматичними і стилістичними нормами сучасної української мови в межах навчального спілкування, а також оволодіння мовними засобами ділових паперів.

Зважаючи на те, що іноземні студенти не вивчали на підготовчому факультеті українську мову (за деяким винятком, коли хтось відвідував факультативний курс), заняття з української мови проводяться російською. Спираючись на знання, навички та вміння студентів з російської, входження до української мови здійснюється досить швидко. Базовий курс практичної української передбачає вивчення фонетики, а саме: вимови голосних та приголосних, глухих та дзвінких, м'яких та твердих приголосних, шиплячих приголосних, подовжених приголосних, вимови українських дифтонгів, вживання апострофа, інтонації розповідного та питального речення, засобів милозвучності. Формування основних граматичних понять здійснюється на базі російських граматичних понять за аналогією. Лексико-граматичні розряди слів – частини мови – освоюються практично і лише ті й у таких формах, у яких вони зустрічаються в запланованих для вивчення розмовних ситуаціях або у ділових паперах. Наприклад, студенти впізнають за аналогією з російською іменник, прикметник, дієслово, числівник, займенник, прислівник, сполучник; вивчаючи іменник, вони знайомляться з українськими формами жіночого та чоловічого роду, однини та множини, з формами відмінків: називного, родового із значенням часу, дати, належності та присвійності, давального на позначення адресата, місцевого на позначення місця знаходження, з кличною формою. З розмовною темою «Знайомство» вивчається словотвір українських імен та по батькові. Синтаксичні явища подаються на рівні словосполучення та простого розповідного й питального речення, використовується також неповне речення в розмовних ситуаціях.

Розмовні теми пов'язані насамперед з потребами навчального спілкування, як усного, так і писемного. Вивчення їх ставить за мету навчити студентів вести елементарну розмову в розмірі 3-5 реплік та створити лексичну базу для читання та розуміння деяких ділових паперів. Пропонується вивчення таких тем: «Привітання-Прощання», «Знайомство» (прізвище, ім'я, по батькові, сімейний стан, стать, вік, дата і місце народження, національність, громадянство, місце навчання, професія, адреса), «Родина», «Дні тижня», «Календар» (пори року, місяці), «На пошті та в магазині» (Скільки це коштує?), «У касі» (Скільки коштує квиток?), «Час» (Котра година? О котрій годині?), «Розклад занять», «Заліки та іспити», «Мій університет», «Мій факультет».

Друга частина курсу присвячена діловій українській мові. Вона побудована з урахуванням того, що іноземні студенти, на відміну від українських, не будуть

користуватися після закінчення навчання українською мовою поза межами нашої країни, а їх офіційно-ділове спілкування в Україні обмежується кабінетами навчального закладу та деякими офіційними установами, де усне спілкування відбувається російською, а документи подаються українською. Тому зміст цієї частини курсу, в основу якої була покладена загальна програма «Ділова українська мова», був мінімізований та адаптований відповідно до реальних потреб іноземних студентів та їх мовних можливостей. У курсі в стислому вигляді висвітлюються питання сучасного ділового мовлення, загальні поняття мовної норми та функціональних стилів, зокрема офіційно-ділового стилю, подається класифікація документів, містяться основні вимоги до укладання та оформлення ділових паперів, а також найважливіші мовні явища, які зустрічаються у ділових паперах та у ситуаціях офіційного навчального спілкування.

Адаптування програми було спрямоване на скорочення переліку тем і зменшення обсягу змісту кожної теми. Головна увага звертається на особливості офіційно-ділового стилю мовлення, а саме документу як його основної писемної форми, загальну характеристику реквізитів документу і вимоги до тексту та оформлення сторінки документа. Вивчається форма та мовні засоби таких документів: анкета, студентський квиток, читацький квиток, свідоцтво (диплом) про закінчення навчального закладу, розклад занять, перелік заліків та іспитів, екзаменаційна відомість, залікова книжка (індивідуальний навчальний план студента), наказ ректора (декана), довідка, клопотання, проспект навчального закладу, проспект факультету. Їх пропонується читати та перекладати. Крім того, студенти не тільки знайомляться з заявою, але й навчаються писати різні види заяв: про зарахування та відрахування зі складу студентів, про дострокове складання іспитів, про надання академічної відпустки, про зміну спеціальності, про розподілення на кафедру.

Навчальний план курсу з української мови передбачає складання заліку чи екзамену, під час яких студенти читають та перекладають один із документів, беруть участь у діалозі з однієї з розмовних тем, пишуть заяву.

Звісно, що запропонована нами програма є лише першою спробою створення курсу української мови для іноземців, які раніше взагалі не вивчали її, навчаються російською, живуть у двомовному оточенні. Програма перебуває у стані апробації і буде ще вдосконалюватися.

Викладання цього курсу потребує від викладача великої професійної майстерності, і не тільки тому, що це перші спроби у цій справі, але й тому, що для цієї категорії студентів, як взагалі і для інших категорій іноземних студентів основних факультетів, немає підручника. Тому викладачеві потрібно самостійно розробляти лекційну та практичну частини курсу, створювати навчальні матеріали для студентів. Накопичений досвід у цьому напрямку дозволить через деякий час запропонувати необхідний підручник.

3. Іноземні студенти, які хочуть більш поглиблено вивчити українську мову, та іноземні громадяни (форма роботи – спецкурси). На першому етапі такі спецкурси мають включати знайомство з фонетикою української мови та вивчення системи відмінків на рівні іменників, прикметників, особових і присвійних займенників та порядкових числівників, утворення видо-часових форм дієслів, вивчення структури простого речення. Знайомство з граматичною системою української мови має відбуватись на матеріалі загальнопобутової лексики та лексики найбільш наближеної до навчання студентів (теми «У деканаті», «У бібліотеці», «На факультеті», «У гуртожитку» тощо). На другому етапі

вивчаються більш складні для засвоєння граматичні теми: відмінювання числівників, творення прикметників, значення й уживання прислівників, утворення дієприкметників і дієприслівників, структура складного речення. Мовний матеріал може розширюватись за рахунок лексики з соціокультурним компонентом, до вивчення можна включити фрагменти культурологічних тем (українська історія, українські письменники, вчені тощо). На третьому етапі спецкурси формуються за потребами студентів, наприклад «Мова засобів масової інформації», «Українська література ХІХ ст.» тощо.

Підсумовуючи розглянуті питання, ще раз акцентуємо найважливіші проблеми, які потребують нагального вирішення:

- 1) диференціація іноземних студентів основних факультетів за категоріями залежно від напрямів навчання, рівня знань російської мови;
- 2) розробка для кожної категорії студентів програм курсу «практична українська мова»;
- 3) адаптування програм курсів «українська мова», «ділова українська мова», «українська мова за професійним спрямуванням» до комунікативних потреб і мовних можливостей іноземних студентів;
- 4) створення для іноземних студентів окремих підручників з названих курсів з урахуванням особливостей кожної категорії;
- 5) визначення та упорядкування кількості навчального часу на вивчення того чи іншого курсу з української мови (лекційних і практичних годин, контрольованої самостійної роботи);
- 6) уніфікація форми підсумкового контролю – залік або іспит.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бей Л.Б. Вплив мовного середовища на зміст та викладання української мови іноземним студентам на Сході України // Фахова підготовка іноземних громадян в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 4-6 лист. 2002. – К., 2002. – С. 107-113.
2. Струганець Л. Українська мова (за професійним спрямуванням): Програма / Л. Струганець, Е. Палихата, М. Пігур // Дивослово. – 2005. – № 9. – С. 38–42.
3. Чистякова А.Б. Українська мова для іноземців / А.Б. Чистякова, Л.І.Селі-верстова, Т.М. Лагута. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. – 522 с.